

नेपाल सरकार

वन तथा वातावरण मन्त्रालय

EX: पो. ब. नं. : ३२८७
सिंहदरवार, काठमाण्डौ

पत्र संख्या :-

चलानी नं. :-

प्राप्त पत्र संख्या र मिति :-

मिति २०७८/०९/३०

वन तथा वातावरण क्षेत्रको लागि लैंगिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण रणनीति तथा कार्ययोजना २०७८-२०८८ को प्रस्तावित मस्यौदामा राय सुझाव गराईदिने वारेमा सूचना

प्रस्तावित वन तथा वातावरण क्षेत्रको लैंगिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण रणनीति तथा कार्ययोजना २०७८-२०८८ को मस्यौदामा यसैसाथ संलग्न रहेको छ । उक्त मस्यौदामा सम्बन्धित सरोकारवाला संघ-संस्था, निकाय तथा व्यक्तिले लिखित रूपमा राय सुझाव तल उल्लेखित ठेगानामा १५ (पन्ध्र) दिन भित्र उपलब्ध गराईदिनुहुन वन तथा वातावरण मन्त्रालय (सचिवस्तर) को मिति २०७८/०९/३० गतेको निर्णयानुसार अनुरोध छ ।

ठेगाना

वन तथा वातावरण मन्त्रालय
(योजना, अनुगमन तथा समन्वय महाशाखा)

अथवा

ईमेल : info@mofe.gov.np

infoofficer@mofe.gov.np

देवी
२०७८/०९/३०

वन तथा वातावरण क्षेत्रको लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण
रणनीति तथा कार्ययोजना

(२०७६-२०८८)

नेपाल सरकार

वन तथा वातावरण मन्त्रालय

सिंहदरबार, काठमाडौं

१. पृष्ठभूमि

१. लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणमा नेपालको नीतिगत व्यवस्था

नेपालको संविधानको धारा ३८(४) ले राज्यका सबै निकायमा महिलालाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा सहभागी हुने हक हुनेछ भनी महिलाको मौलिक हकको रूपमा प्रत्याभूत गरेको छ । त्यस्तै धारा ४२ (१) मा आर्थिक, सामाजिक वा शैक्षिक दृष्टिले पछाडि परेका महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेसी, थारू, मुस्लिम, पिछडावर्ग, अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत, अपांगता भएका व्यक्ति, लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक, किसान, श्रमिक, उत्पीडित वा पिछडिएको क्षेत्रका नागरिक तथा आर्थिक रूपले विपन्न खस आर्यलाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तका आधारमा राज्यका निकायमा सहभागिताको हक हुनेछ भन्ने उल्लेख गरेकोछ। त्यसै गरी धारा १८(३) ले सामाजिक वा सांस्कृतिक दृष्टिले पिछडिएका महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेसी, थारू, मुस्लिम, उत्पीडितवर्ग, पिछडावर्ग, अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत, किसान, श्रमिक, युवा, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक, अपांगता भएका व्यक्ति, गर्भावस्थाका व्यक्ति, अशक्त वा असहाय, पिछडिएको क्षेत्र र आर्थिक रूपले विपन्न खस आर्य लगायत नागरिकको संरक्षण, सशक्तीकरण वा विकासका लागि कानून बमोजिम विशेष व्यवस्था गर्न सकिने भनी सामाजिक समावेशीकरण वा सकारात्मक विभेदका बारेमा थप प्रष्ट पारेको छ ।

राष्ट्रिय वन नीति, २०७५ ले जैविक विविधता र त्यससँग जोडिएका आदिवासी जनजाति तथा स्थानीय समुदायका परम्परागत ज्ञान, सिप, अभ्यास, सामाजिक-सांस्कृतिक पद्धति, कला, बौद्धिक सम्पत्ति आदिको अभिलेखीकरण, पञ्जीकरण र सुरक्षण गर्दै लैजाने नीति अघि सारेको छ। सोही नीतिमा वन क्षेत्रका सबै सरकारी, सामुदायिक, सहकारी र निजी संस्थाहरूमा लैङ्गिक विभेदको अन्त्य गर्ने दिशा निर्देश गरेको छ ।

राष्ट्रिय वातावरण नीति, २०७६ मा विकास आयोजनाबाट सिर्जित प्रतिकूल वातावरणीय प्रभावमा परेका समुदायलाई क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने र त्यसरी क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गर्दा महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेसी, आर्थिक रूपमा विपन्न, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिकलाई विशेष प्राथमिकता दिनुपर्ने उल्लेख गरेको छ ।

त्यसै गरी राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति, २०७६ मा जलवायु सम्बद्ध नीति निर्माण, संरचना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा सुशासन तथा लैङ्गिक एवं सामाजिक समावेशीकरणलाई मूल प्रवाहीकरण गर्दै जीविकोपार्जनमा सहजीकरण गरिने उल्लेख छ ।

२. वन तथा वातावरण क्षेत्रमा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणका लागि नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता

नेपालले वन तथा वातावरण क्षेत्रका दर्जन भन्दा बढी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धी अभिसन्धीहरूमा हस्ताक्षर गरेको छ । त्यस अर्थमा यी महासन्धी, अभिसन्धीहरूको प्रावधान तथा यिनका निर्णय प्रति नेपालको प्रतिबद्धता रहन्छ । यसमा संयुक्त राष्ट्र संघीय जैविक विविधता महासन्धी (United Nations Convention on Biological Diversity, 1992), संयुक्त राष्ट्र संघीय जलवायु परिवर्तन प्रारूप महासन्धी (United Nations Framework Convention on Climate Change, 1992) र मरुभूमिकरण विरुद्धको संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धी (United Nations Convention to Combat Desertification, 1994) ले लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणका विषयलाई गम्भीरतापूर्वक लिई छुट्टै कार्ययोजना जारी गरेका छन् । वन तथा वातावरण मन्त्रालय यी तीनवटै महासन्धीको लागि नेपाल सरकारको तर्फबाट सम्पर्क विन्दु हो ।

३. वन क्षेत्रको लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण रणनीति, २०६५ को समीक्षा

वनक्षेत्रको लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण रणनीति, २०६५ ले (१) नीतिगत वातावरण, (२) सुशासन र संस्थागत संरचना, (३) कार्यक्रम, बजेट र अनुगमन पद्धति र (४) स्रोत, निर्णय प्रक्रिया र अवसरमा न्यायोचित पहुँच गरी चार वटा परिवर्तनका क्षेत्रमा दिशा निर्देश गरेको छ । यसको रणनीति कार्यान्वयन भएको पाँच वर्ष पश्चात बहुसरोकारवाला वन कार्यक्रमले यसको कार्यान्वयनको अवस्था बारे विस्तृत पुनरावलोकन गरी बि. सं. २०७२ मा प्रतिवेदन प्रकाशित गरेको थियो । उक्त प्रतिवेदन र त्यस यताको अभ्यास समेतका आधारमा उक्त रणनीतिको उपलब्धिलाई प्रत्येक विषयगत शीर्षकका आधारमा निम्न अनुसार समीक्षा गरिएको छ ।

३.१ नीतिगत वातावरण

यस परिवर्तनका क्षेत्रमा दुई वर्ष भित्र वनक्षेत्रका सबै ऐन, नियम, निर्देशिका र मार्गदर्शनलाई लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण (लैसास) का दृष्टिले विश्लेषण गरी लैसास अनुकूल र प्रतिकूल प्रावधानहरू पहिचान गर्ने, तीन वर्ष भित्र लैसास अनुकूल हुने गरी सबै ऐन, नियम, निर्देशिका र मार्गदर्शनलाई सहभागितामूलक ढंगले परिमार्जन गर्ने, पाँच वर्ष भित्र वनक्षेत्रमा क्रियाशील सबै सरकारी र गैरसरकारी संघसंगठनले लैङ्गिक समता, सामाजिक समावेशीकरण र गरिबी निवारणका अनुगमन सूचकहरू तयार गर्ने र सुधारिएको नीति अनुरूप वनक्षेत्रमा क्रियाशील सबै सरोकारवालाहरूसँग सहकार्यको वातावरण तयार गर्ने पाँच वटा सूचकहरू उल्लेख गरियो । यी सूचकहरूको उपलब्धी तर्फ २०६५ मा सामुदायिक वन विकास मार्गदर्शनको परिमार्जन गरी उपभोक्ता समूहमा प्रत्येक घरधुरीबाट एक जना महिला र एक जना पुरुष रहने र समितिमा अध्यक्ष वा सचिव सहित कम्तीमा पचास प्रतिशत महिला हुने व्यवस्था गरियो । त्यस्तै २०६७ मा साझेदारी वनको निर्देशिकाको उद्देश्यमा गरिबी निवारणका लागि वन व्यवस्थापन योजनामा लैसास अवधारणा समावेश गर्ने भन्ने उल्लेख गरियो । यस रणनीतिको तर्जुमा पछि वन क्षेत्रका ऐन, नियम, निर्देशिकाहरूको समय समयमा संशोधन वा नयाँ तर्जुमा गरिएको भए पनि लैसास दृष्टिले विश्लेषण र परिमार्जन गरेको पाइएन । तथापि राष्ट्रिय वन नीति, २०७५ मा नेतृत्व जिम्मेवारी सहित वनक्षेत्रका सबै सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रका संगठनमा पचास प्रतिशत महिलाको प्रतिनिधित्व हुने विषय राखेको छ भने वन ऐन, २०७६ मा सामुदायिक वनको आम्दानीको कम्तीमा पचास प्रतिशत गरिबी निवारण, उद्यमशीलता र महिला सशक्तीकरणमा खर्च गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । वनक्षेत्रका सबै सरकारी तथा गैरसरकारी संघसंगठनले लैङ्गिक समानता, सामाजिक समावेशीकरण र गरिबी निवारणका अनुगमन सूचकहरू बनाउने भनिएतापनि दातृनिकायबाट सहायता गरिएका आयोजना परियोजनामा मात्र त्यस्ता सूचकहरू तयार गरेको पाइयो ।

३.२ सुशासन र संस्थागत संरचना

यस परिवर्तनको क्षेत्रमा पाँच वर्ष भित्र वनका सबै उपभोक्ता समितिहरूमा महिला र अन्य वञ्चितमा परेका समुदायको समानुपातिक प्रतिनिधित्व भएको हुने, पाँच वर्ष भित्र समितिका अध्यक्ष, सचिव वा कोषाध्यक्ष मध्ये कुनै एक पदमा वञ्चितमा परेका समुदायबाट प्रतिनिधित्व भएको हुने, वनक्षेत्रमा क्रियाशील सबै सरकारी र गैरसरकारी संघसंगठनका सबै तहमा नयाँ कर्मचारी भर्ना गर्दा कम्तीमा ३३ प्रतिशत महिला सहित अन्य वञ्चितमा परेका समुदायको समानुपातिक प्रतिनिधित्व हुने गरी गर्ने, साबिक वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालयको मानवसंसाधन विकास रणनीतिमा लैसासलाई आन्तरिकीकरण गर्ने, पाँच वर्ष भित्र सामुदायिक तथा जिल्लास्तरका वनका संगठनहरूमा सार्वजनिक सुनवाइ र सार्वजनिक लेखा परीक्षणलाई संस्थागत गर्ने, प्रत्येक दुई वर्षमा वनक्षेत्रका सबै संस्थाहरूले आफ्ना कार्यक्रमको लैसास परीक्षण गर्ने, वनक्षेत्रका सबै जनशक्तिलाई लैसास विषयमा प्रशिक्षण दिने र तीन वर्ष भित्र मन्त्रालय देखि जिल्ला तहसम्म लैसासको दृष्टिबाट अनुगमन प्रणालीलाई संस्थागत गर्ने आठ वटा सूचकहरू समावेश गरियो ।

यी सूचकहरूको कार्यान्वयनमा आंशिक उपलब्धि मात्र भएको पाइएको छ । वन उपभोक्ता समितिहरूमा महिला तथा अन्य वञ्चितमा परेका समुदायको पाँच वर्ष भित्र समानुपातिक प्रतिनिधित्व गराउने भनिएको भए पनि सामुदायिक वनका समितिमा महिलाको प्रतिनिधित्व बाहेक अन्य वञ्चितमा परेका समुदायको अपेक्षित प्रतिनिधित्व भएको देखिएन । औसतमा यी समितिहरूमा पाँच प्रतिशत भन्दा कम दलितहरूको प्रतिनिधित्व रहेको पाइयो भने यस्ता समितिहरूमा समानुपातिक सिद्धान्तका आधारमा समावेशी प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्नुपर्ने देखिन आयो । सामुदायिक वन बाहेक अन्य वन समितिहरूमा महिलाको प्रतिनिधित्व न्यून रहेको पाइयो । समितिका अध्यक्ष, सचिव वा कोषाध्यक्षमा वञ्चितमा परेका समुदायको प्रतिनिधित्व गराउने भनिए पनि त्यसमा उपलब्धि हुन सकेको पाइएन । मन्त्रालयको मानव संसाधन रणनीतिमा लैसासलाई पर्याप्त रूपमा आन्तरिकीकरण गरेको देखिएन । सार्वजनिक सुनवाइ र सार्वजनिक लेखा परीक्षण पनि दातृनिकायबाट सहयोग गरिएका कार्यक्रममा मात्र सीमित रहे भने यो प्रणालीलाई वनक्षेत्रका समग्र संघसंस्थामा संस्थागत गर्न सकिएको छैन । कार्यक्रमहरूको लैसास परीक्षण, लैसासका विषयमा सबै कर्मचारीलाई प्रशिक्षण एवं लैसास दृष्टिबाट अनुगमन प्रणालीलाई संस्थागत गर्ने विषयमा समेत अपेक्षित उपलब्धि हुन सकेको देखिएन ।

३.३ कार्यक्रम, बजेट र अनुगमन पद्धति

कार्यक्रम, बजेट र अनुगमन पद्धतिको विषय भित्र वनक्षेत्रका सबै सरकारी र गैरसरकारी संस्थाहरूको वार्षिक बजेटको कम्तीमा ३० प्रतिशत विपन्न र वञ्चितमा परेका समुदायको जीविकोपार्जनका लागि छुट्याउने, वन व्यवस्थापन कार्यक्रमहरूमा विपन्न र वञ्चितमा परेका समुदाय लक्षित सहायतालाई बढाउदै लैजाने, दुर्गम क्षेत्रको बजेटलाई बढाउदै लैजाने, आदिवासी जनजातिका परम्परागत ज्ञान र सिपका आधारमा वनक्षेत्रको योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने, वनक्षेत्रमा क्रियाशील सबै संघसंस्थाको सहमतिमा आधारभूत अनुगमन फारम र प्रणालीको विकास गर्ने, वनक्षेत्रका सबै तहमा वञ्चितमा परेका समुदायको खण्डीकृत तथ्याङ्क सहितको व्यवस्थापन सूचना प्रणाली विकास गर्ने, वनका सबै निकायले अनुगमनका प्रयोजनका लागि तथ्याङ्क संकलन र विश्लेषण गर्न बजेट छुट्याउने गरी सात वटा सूचक राखिएको थियो ।

यस विषय अन्तर्गत कम्तीमा ३० प्रतिशत विपन्न वञ्चितमा परेका समुदायलाई छुट्याउने र खण्डीकृत तथ्याङ्क तयार गर्ने भन्ने बाहेक अन्य सूचकहरू मापन गर्न कठिनाई हुने खालका देखिए । उपलब्धि तर्फ हेर्दा गरिबमुखी कबुलियती वनको लागि छुट्याएको बजेट बाहेक अन्य कुनै पनि सरकारी निकायमा प्रष्टसँग विपन्न र वञ्चितमा परेका समुदायका लागि भनेर बजेट छुट्याएको पाइएन । कबुलियती वनमा समेत दातृनिकायको सहायतामा संचालित परियोजना पछिका समयमा बजेटको कमी हुँदै गएको अवस्था विद्यमान छ । केही सामुदायिक वनहरूमा आदिवासी जनजातिका परम्परागत ज्ञान र सिपका विषय कार्ययोजनामा राखिए पनि त्यसलाई देशव्यापी बनाउन मन्त्रालय वा विभागहरूले संस्थागत गराएको अवस्था छैन । हालै रेडप्लस लगायत केही दातृ निकायबाट संचालित आयोजना तथा कार्यक्रमहरूमा सामाजिक तथा वातावरणीय सुरक्षाको अवधारणा कार्यान्वयन गर्ने सन्दर्भमा वनक्षेत्रमा आदिवासी जनजातिका विषय संस्थागत रूपमा आवद्ध हुँदै आएको अवस्था भने छ । खण्डीकृत तथ्याङ्क पनि दातृनिकायबाट संचालित आयोजना परियोजनामा मात्र सिमित भएको पाइएको छ ।

३.४ स्रोत, निर्णय प्रक्रिया र अवसरमा न्यायोचित पहुँच

यो परिवर्तनको क्षेत्रमा विपन्न र वञ्चितमा परेका समुदायका घरधुरीले आफूले व्यवस्थापन गरेका वनबाट वृद्धि भएको उत्पादनको कम्तीमा औसत हिस्सा प्राप्त गरेको हुने, कबुलियती वनबाट विपन्न र वञ्चितमा परेका समुदायको खाद्य

सुरक्षामा वृद्धि भएको हुने, जीविकोपार्जनका लागि वनमा अश्रित जातजातिको वैकल्पिक रोजगारीका अवसर वृद्धि हुने, वन व्यवस्थापनबाट प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण हुनुका साथै विपन्न र बञ्चितीमा परेका समुदायको आयआर्जन वृद्धि भएको हुने, विपन्न र बञ्चितीमा परेका समुदायको हितलाई प्राथमिकतामा राखी जैविक विविधता संरक्षण र व्यवस्थापन गर्ने, वैकल्पिक ऊर्जाको प्रयोगबाट प्राकृतिक स्रोतको संरक्षणका साथै महिला र बालबालिकाको कार्यबोझ घटेको र स्वास्थ्यमा सुधार भएको हुने र लैङ्गिक तथा जातीय भेदभाव र घरेलु हिंसा जस्ता सामाजिक विकृति क्रमशः घटाउदै लैजाने भनी यस अन्तर्गत सात वटा सूचकहरू राखिएको थियो ।

यी सूचकहरूको प्रगति तर्फ उल्लेख्य उपलब्धि हुन सकेको देखिँदैन । एक त सूचकहरू मात्रात्मक भन्दा बढी गुणात्मक वा वर्णनात्मक भएकाले तथ्याङ्क संकलनको पद्धति संस्थागत हुन नसक्दा भएको प्रगतिको समेत यकीन आँकलन गर्न सकिएको छैन । समुदायले व्यवस्थापन गरेका वनबाट प्राप्त लाभमा विपन्न र बञ्चितीमा परेका समुदायका घरधुरीको पहुँच बढेको राष्ट्रिय तथ्याङ्क प्राप्त छैन । परियोजना लागू भएका जिल्लाहरूका सामुदायिक वनहरूमा त्यस्तो प्रयास भएको र खण्डीकृत तथ्याङ्कका आधारमा विश्लेषण गरिएको समेत पाइएको छ, तर यसलाई सामान्यीकरण गरी सबै समूहमा त्यस्तो भएको भन्न सकिँदैन । कबुलियती वनबाट खाद्य सुरक्षामा वृद्धि हुने विषय लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरणका दृष्टिबाट भन्दा पनि कार्यक्रम स्वयं गरिबी निवारणसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित भएकाले यसमा आवद्ध घरधुरीहरूको खाद्य सुरक्षामा केही योगदान पुगेको देखिन्छ । वनमा अश्रित जातजातिका लागि वन बाहिर वैकल्पिक रोजगारीका अवसर सिर्जना गर्ने सूचक स्वयंमा वन क्षेत्रमा लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरणका दृष्टिले मिल्दो जुल्दो सूचक थिएन । वैकल्पिक ऊर्जाको कार्यक्रम वनक्षेत्रमा उल्लेख्य रूपमा संचालन नभएकाले यसको प्रगति आँकलन गर्न समेत सकिएको देखिँदैन । समग्रमा यस विषयगत क्षेत्रमा समेत सुधार गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान रहेको देखिन्छ ।

३ नयाँ रणनीतिको आवश्यकता

वन तथा वातावरण क्षेत्रको लागि नयाँ लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण रणनीति तथा कार्ययोजना जारी हुनुमा केही सैद्धान्तिक, नीतिगत र व्यवहारिक आधारहरू छन् ।

वन क्षेत्रको लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण रणनीति २०६५ को कार्यान्वयन अवधि १० वर्षभन्दा बढी भैसकेको र यसको कार्यान्वयन अवस्थाको अध्ययन र पुनरावलोकनबाट प्राप्त पृष्ठपोषणलाई उचित संबोधन गर्नुपर्ने भएकोले नयाँ रणनीति आवश्यक देखियो । अघिल्लो रणनीतिमा छुट भएको सांस्कृतिक, मनोबैज्ञानिक र व्यवहारगत विषय समेट्न अत्यावश्यक देखिएको साथै वन तथा वातावरण क्षेत्रलाई समग्रमा लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशी बनाउन सरकारी लगायत सामुदायिक, निजी संघ संस्थालाई समेत समेट्नु पर्ने भएकोले नयाँ रणनीति तर्जुमा गर्न आवश्यक रह्यो । वन तथा वातावरण क्षेत्रका संस्थागत संरचनामा विगतमा पुरुषहरू मात्र रहेका ठाउँमा महिलाको पनि उपस्थिति हुन थालेको सन्दर्भमा अज्ञानतावश वा नियतवश कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहारका घटनाहरूमा वृद्धि हुन थालेको पाइएको हुँदा यस्ता दुर्व्यवहारलाई रोकी कार्यस्थललाई लैङ्गिकदृष्टिले सुरक्षित र मर्यादित बनाउन नयाँ रणनीति तथा कार्ययोजनाको आवश्यकता देखियो ।

अघिल्लो रणनीतिको कार्यान्वयन भएकै अवस्थामा नेपालको राजनीतिक-प्रशासनिक-नीतिगत परिवेश तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धतामा नयाँपन आएकाले तिनलाई समेत आत्मसात गर्ने गरी नयाँ रणनीति तथा कार्ययोजना आवश्यक पर्न गएको छ ।

नेपालको नयाँ संविधान जारी भए पश्चात मुलुक संघीय संरचनामा जादा वन तथा वातावरण क्षेत्रका नीति, कानून र प्रशासनिक-सांगठनिक संरचना परिवर्तन भए । संघीय संरचना अनुसारका वन तथा वातावरण क्षेत्रका सबै तहका सरकारी, सामुदायिक एवं निजी संघ संस्थाहरूका सबै संरचनामा लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरणलाई आन्तरिकीकरण गर्न जरूरी भएकोले नयाँ लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण रणनीति आवश्यक देखियो । सन् २०१७ मा सयुक्त राष्ट्र संघले दिगो विकास लक्ष्य घोषणा गरी सन् २०३० भित्र सबै क्षेत्रमा, सबै प्रकारका लैङ्गिक विभेद अन्त्य गरी जिम्मेवारीमा ५० प्रतिशत महिलाको सुनिश्चितता गर्ने अटोट गरेको र नेपाल सरकारले त्यसमा प्रतिवद्धता जनाएकोले वन तथा वातावरण क्षेत्रको नयाँ लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण रणनीति आवश्यक भएको छ । राष्ट्रिय वन नीति २०७५, वातावरण संरक्षण नीति २०७६, जलवायु परिवर्तन नीति २०७६, वन ऐन २०७६, वातावरण संरक्षण ऐन २०७६, लगायतका नयाँ नीतिगत तथा कानूनी दस्तावेजहरूको कार्यान्वयन गर्दा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणलाई आत्मसात गर्नुपर्ने भएकाले पनि नयाँ रणनीति तथा कार्ययोजना जारी गरिएको हो ।

४ दूरदृष्टि, उद्देश्य र रणनीति

४.१ दूरदृष्टि: लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण सहितको न्यायपूर्ण वन तथा वातावरण क्षेत्र ।

४.२ उद्देश्य:

यस रणनीतिको उद्देश्य निम्नानुसार हुनेछन्

१. वन तथा वातावरण क्षेत्रसँग सम्बन्धित संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका सरकारी निकाय, गैरसरकारी संघ संस्था, सामुदायिक संस्था, निजी क्षेत्र र विकास साझेदारलाई नीतिगत र संस्थागत रूपमा लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशी एवम् संवेदनशील बनाउने ।
२. संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका वन तथा वातावरण क्षेत्र सम्बन्धी निकायहरूमा महिला, आदिवासी जनजाति, मधेसी, दलित, विपन्न लगायत वञ्चिता परेका व्यक्ति र समुदायको स्रोत साधन एवं लाभमा न्यायोचित पहुँच एवम् नियन्त्रण तथा नेतृत्व र निर्णयमा अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।
३. वन तथा वातावरण क्षेत्रका सबै कार्यस्थललाई लैङ्गिक तथा सामाजिक न्यायका हिसाबले सुरक्षित, मर्यादित, हिसामुक्त र विभेद रहित बनाउने ।

उद्देश्य १

वन तथा वातावरण क्षेत्रसँग सम्बन्धित संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका सरकारी निकाय, गैरसरकारी संघ संस्था, सामुदायिक संस्था, निजी क्षेत्र र विकास साझेदारलाई, नीतिगत र संस्थागत रूपमा लैङ्गिक तथा सामाजिक संवेदनशील बनाउदै समावेशी बनाउने ।

रणनीति १.१ विभेदकारी लैङ्गिक सामाजिक मूल्य मान्यतालाई अर्थपूर्ण रूपान्तरण गर्दै लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण संवेदनशील नीति निर्माण गर्ने ।

कार्यनीति

- १ विद्यमान वन क्षेत्रको नीति, रणनीति, ऐन, नियमावली, निर्देशिका, मार्गदर्शनहरूको लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरणको पक्षबाट विश्लेषण गर्ने ।
- २ विश्लेषणको आधारमा सम्बन्धित नीतिगत तथा कानूनी दस्तावेजको तर्जुमा तथा परिमार्जन गर्ने ।
- ३ विभेदकारी लैङ्गिक र सामाजिक मूल्यमान्यतालाई निरुत्साहित गर्ने निर्देशिका तर्जुमा गरी वन तथा वातावरण क्षेत्रका सबै निकाय र संघ संस्थाले कार्ययोजना बनाई लागू गर्ने ।

रणनीति १.२ वन तथा वातावरण क्षेत्रमा कार्यरत सम्पूर्ण निकायमा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण सुनिश्चित हुने संरचना, जनशक्ति र निर्णय संयन्त्रको स्थापना गर्ने ।

कार्यनीति

१. वन तथा वातावरण क्षेत्रका सबै संस्थागत संयन्त्रहरूको निर्माण प्रक्रियामा ५० प्रतिशत महिला सहितको समावेशी सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।
२. कुनै निश्चित तह वा पदका आधारमा गठन हुने सबै प्रकारका औपचारिक अनौपचारिक समिति, कार्यदलमा महिला तथा अन्य वञ्चिताकरणमा परेका समुदायको हकमा सोपद वा तहभन्दा एक तह मुनिको योग्यतालाई समेत मान्यता दिई समावेशी बनाउने ।
३. निजामती सेवा ऐन नियमावली तथा अन्य प्रचलित कानून मार्फत हुने कर्मचारी नियुक्ति प्रक्रियामा बाहेक अन्य प्रक्रियाबाट नियुक्त गर्दा न्यूनतम योग्यताका आधारमा कम्तिमा पचास प्रतिशत महिला नियुक्ति गर्ने ।
४. निजामती सेवा ऐन नियमावली तथा अन्य प्रचलित कानूनमा अन्य व्यवस्था भएकोमा बाहेक कर्मचारी भर्ना गर्दा न्यूनतम योग्यताका आधारमा आदिवासी जनजाति, मधेसी, दलित, अपांग, यौनिक अल्पसंख्यक, पिछडिएको क्षेत्र र विपन्न लगायत वञ्चितामा परेका व्यक्ति र समुदायको समानुपातिक समावेशीकरण हुने गरी गर्ने ।
५. लैङ्गिकमैत्री सेवा प्रवाहको लागि वन क्षेत्रका नीति निर्माण तथा कार्यान्वयन तहका पदाधिकारीहरू तथा कर्मचारीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।

रणनीति १.३ कार्यसूची, अधिकार एवं स्रोतसम्पन्न लैससास इकाई स्थापना ।

कार्यनीति

१. वन तथा वातावरण क्षेत्रमा सम्पूर्ण सरकारी, सार्वजनिक, सामुदायिक, निजी, गैरसरकारी तथा विकास साझेदार संघ संस्थाहरूमा स्पष्ट कार्यसूची सहितको लैससास सम्पर्क इकाई स्थापना गर्ने ।
२. लैससास इकाईलाई अधिकार र श्रोत सम्पन्न बनाउने ।
३. लैससास इकाईलाई प्रभावकारी कार्यसम्पादनका लागि आवश्यक क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।
४. वन तथा वातावरण क्षेत्रका लैससास इकाईहरू बीच सम्पर्क संयन्त्र स्थापना गर्ने ।

उद्देश्य २

संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका वन तथा वातावरण क्षेत्र सम्बन्धी निकायहरूमा महिला, आदिवासी जनजाति, मधेसी, दलित, विपन्न लगायत वञ्चितामा परेका व्यक्ति र समुदायको स्रोत साधन एवं लाभको न्यायोचित पहुँच एवं नियन्त्रण तथा नेतृत्व र निर्णयमा अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।

रणनीति २.१ वन तथा वातावरण क्षेत्रका सबै सामुदायिक समूह समितिहरूमा प्रतिनिधित्व, नेतृत्व र निर्णय प्रकृत्यामा समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा ५० प्रतिशत महिला सहितको समावेशी सहभागिता गर्ने ।

कार्यनीति

१. सामुदायिक वन लगायत समुदायमा आधारित सबै वन उपभोक्ता समूह तथा समितिहरूमा अध्यक्ष वा सचिवमा ५० प्रतिशत महिला सहभागिता सुनिश्चित गर्ने । यसरी महिला सहभागिता सुनिश्चित गर्दा समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा गर्ने ।
२. बाँकी ५० प्रतिशतको प्रतिनिधित्वमा समेत समावेशी सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।
३. नेतृत्वमा रहेका महिलाहरूलाई आफ्नो भूमिका निर्वाह गर्ने र क्षमता अभिवृद्धिका साथै संस्थागत रूपमा काम गर्ने वातावरण तयार गर्ने ।

४. महिलाहरूको कार्यबोझ घटाउन उपभोक्ता समूहहरूलाई सामाजिक परिचालनको लागि जिम्मेवार बनाउने ।
५. सामुदायिक वन लगायत समुदायमा आधारित सबै वन उपभोक्ता समूहहरूमा सामाजिक समावेशिता सहित महिलाहरूको नेतृत्व विकास तालिम सञ्चालन गर्ने ।
६. महिलाको नेतृत्व विकासका लागि तालिममार्फत सचेतीकरण गरी पुरुष र निर्णायककर्ताको संलग्नता बढाउने कार्य गर्ने ।
७. सामाजिक रूपान्तरणका लागि वन क्षेत्र सबै व्यवस्थापन इकाईमा परिवर्तनका संवाहक र लैससास अभियन्ता पहिचान, क्षमता विकास र परिचालन गर्ने ।
८. वनस्रोत व्यवस्थापनमा लैङ्गिक हिंसा विरुद्ध अभियान संचालन गर्ने ।
९. समुदायमा आधारित सबै वन उपभोक्ता समूहको लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण दृष्टिकोणबाट संस्थागत क्षमता आँकलन र अभिवृद्धि गर्ने ।
१०. वनस्रोत व्यवस्थापन क्षेत्रका लैससास संजाल निर्माण तथा सुदृढीकरण गर्ने ।
११. लैससास कार्यान्वयनको उपलब्धि मूल्याङ्कन मापन गर्नका लागि वन क्षेत्रका सबै सामुदायिक समूह/समितिहरू र संचालित क्रियाकलापहरूबाट लाभान्वित व्यक्ति तथा घरधुरीहरूको खण्डीकृत तथ्याङ्क व्यवस्थापन गर्ने ।

रणनीति २.२ वन तथा वातावरणका क्षेत्रमा उपलब्ध स्रोत, साधन, सुविधा र अवसरमा समन्यायिक पहुँचको विस्तार गर्ने ।

कार्यनीति

१. महिला, दलित आदिवासी जनजाति, मधेसी लगायत सीमान्तकृत समुदायको आर्थिक विकासका लागि वन पैदावरमा आधारित हरित उद्यम विकासको लागि आवश्यक स्रोतको व्यवस्था गर्ने ।
२. समुदायस्तरमा सहभागितामूलक सम्पन्नता स्तरीकरण, सामाजिक विश्लेषण, सेवा तथा सुविधाको नक्साङ्कन, महिला पुरुषको कार्यबोझ विश्लेषण तथा महिलाको गतिशीलता नक्साङ्कन गर्ने ।
३. सम्पन्नता स्तरीकरण र नक्साङ्कनको आधारमा महिला, दलित आदिवासी जनजाति मधेसी लगायत सीमान्तकृत समुदायको जीविकोपार्जनको लागि बिउ पुँजी उपलब्ध गराई तथा घुम्ती कोष तथा सहयोगी निकायहरूको सहकार्यमा वनमा आधारित उद्यम प्रवर्द्धनमा बृद्धि गर्न जोड दिने ।
४. महिला दलित आदिवासी जनजाति मधेसी लगायतका सीमान्तकृत समुदायका व्यक्तिहरूलाई प्राथमिकता दिई राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सभा, सम्मेलन, वार्ता तथा बैठकमा भाग लिइ आफ्नो धारणा राख्न सक्ने क्षमता अभिवृद्धि गर्नका लागि अध्ययन, तालिम गोष्ठी लगायतका कार्यक्रम संचालन गर्ने ।
५. राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सभा, सम्मेलन, वार्ता तथा बैठकमा भाग लिन महिला, दलित आदिवासी जनजाति मधेसी लगायत सीमान्तकृत समुदायलाई विशेष अवसर प्रदान गर्ने ।

रणनीति २.३ वन तथा वातावरणका क्षेत्रबाट प्राप्त स्रोत तथा लाभको न्यायोचित बाँडफाँट ।

कार्यनीति

१. वन तथा वातावरण क्षेत्रबाट हुने लाभको ३५ प्रतिशत प्रतिशत हिस्सा महिलाहरूको सिप, उद्यमशीलता एवं नेतृत्व विकास र जीविकोपार्जन सुधारको लागि खर्च गर्ने ।
२. वन तथा वातावरण क्षेत्रबाट हुने लाभको कम्तिमा १५ प्रतिशत हिस्सा दलित आदिवासी जनजाति मधेसी लगायत सीमान्तकृत समुदायहरूको सिप, उद्यमशीलता एवं नेतृत्व विकास र जीविकोपार्जन सुधारका लागि खर्च गर्ने ।

रणनीति २.४ प्राकृतिक स्रोतमा आधारित परम्परागत ज्ञान, सिप र अभ्यासको प्रवर्द्धन कार्यनीति

१. प्राकृतिक स्रोत सम्बन्धी आदिवासी जनजातिहरूको परम्परागत ज्ञान, सिप र अभ्यासलाई अभिलेखीकरण गर्ने ।
२. आदिवासी जनजातिहरूको परम्परागत ज्ञान, सिप र अभ्यासको बौद्धिक सम्पतिलाई संरक्षण गर्ने ।
३. परम्परागत ज्ञान, सिप र अभ्यासलाई संरक्षण र प्रवर्द्धन गरी उद्यमशीलतासँग जोड्ने ।

उद्देश्य ३

वन तथा वातावरण क्षेत्रका सबै कार्यस्थललाई लैङ्गिक तथा सामाजिक न्यायका हिसाबले सुरक्षित, मर्यादित, हिंसामुक्त र विभेदरहित बनाउने।

रणनीति ३.१; सुरक्षित, मर्यादित, हिंसामुक्त र विभेदरहित कार्यस्थल

कार्यनीति

१. सोच, दृष्टिकोण, आचरण र व्यवहारलाई रूपान्तरण गर्नका लागि सहभागितामूलक प्रशिक्षण संचालन गर्ने ।
२. लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीमैत्री सोच र व्यवहार, कुराकानी, लेख, प्रचारप्रसार सामग्री प्रकाशन र प्रयोग गर्ने ।
३. सोच र व्यवहार परिवर्तनका लागि सञ्चार सामग्रीको (Behavioral Change Communication) प्रकाशन र प्रयोग गर्ने ।

रणनीति ३.२; कार्यस्थलमा हुने लैङ्गिक हिंसा र यौनजन्य दुर्व्यवहार विरुद्ध शून्य सहनशीलता कायम गर्ने ।

कार्यनीति

१. वन तथा वातावरणसँग सम्बन्धित सबै सरकारी, गैरसरकारी, सामुदायिक, निजीक्षेत्रका संस्थामा लैङ्गिक आचार संहिता (Gender Code of Conduct) तयार गरी लागू गर्ने ।
२. कार्यस्थलमा हुने लैङ्गिक हिंसा र यौनजन्य दुर्व्यवहारका घटना, उजुरी सुनुवाइका लागि लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्ति सहितको स्वतन्त्र आन्तरिक संरचना गठन गर्ने ।
३. कार्यालयमा लैङ्गिक दुर्व्यवहारलाई तत्काल संबोधन गर्न लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्तिलाई संस्थागत भूमिकाका साथै पीडितलाई परामर्श दिन सक्ने गरी क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।
४. लैङ्गिक समानता र समावेशीकरण सम्बन्धी ज्ञान एवं सिकाइको अभिलेखीकरण व्यवस्थापन र प्रयोग गर्ने ।
५. वन तथा वातावरणसँग सम्बन्धित सबै सरकारी, गैरसरकारी, सामुदायिक, निजीक्षेत्रका सम्पूर्ण पदाधिकारीहरूका लागि कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन, लैङ्गिक आचार संहिता र यौनजन्य दुर्व्यवहार सम्बन्धी सचेतना तालिम अनिवार्य रूपमा संचालन गर्ने ।
६. महिला विकास कार्यक्रमबाट प्रवर्द्धित महिला समूह सहकारी निगरानी समूह र लैङ्गिक हिंसा अन्त्यका लागि तयार भएका संयन्त्रहरूको संजाललाई परिचालन र सुदृढीकरण गरिनुपर्ने ।
७. वन क्षेत्रमा आवद्ध सबै सरोकारवाला समेटी महिला र पुरुष वनकर्मीहरूको संयुक्त लैङ्गिक संजाल गठन गरी वन क्षेत्र सुरक्षित, मर्यादित, हिंसामुक्त र विभेदरहित बनाउने अभियानको वकालत तथा नेतृत्व गर्ने ।

रणनीति ३.३ लैङ्गिक तथा अपाङ्गमैत्री संसाधन र भौतिक पूर्वाधार तयार गर्ने ।

१. वन तथा वातावरण क्षेत्रका कार्यालय, आवास शौचालय आदिमा अपाङ्गमैत्री सुविधाको व्यवस्था गर्न आवश्यक स्रोत र प्रविधिको व्यवस्था गर्ने ।
२. कार्यालय तथा सरकारी आवासमा महिलामैत्री शौचालय र सुविधाको व्यवस्था गर्ने ।
३. कार्यालयका सवारी साधन खरिद र प्रयोग गर्दा महिला कर्मचारीलाई सहज हुने गरी गर्ने ।
४. कार्यालय परिसरमा स्तनपान कक्ष, शिशु स्याहार कक्ष, सि.सि. क्यामेरा, मर्यादित महिनावारी मैत्री शौचालय आदि व्यवस्थापनको लागि आवश्यक स्रोत र प्रविधिको व्यवस्था गर्ने ।
५. गुनासो पेटीका व्यवस्था तथा आएका गुनासोहरूको संबोधन गर्ने ।

५ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन तथा पुनरावलोकन

रणनीति कार्यान्वयन तथा कार्यान्वयनको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको जिम्मेवारी सबै सरोकारवालाहरूको सहकार्य र समन्वयमा वन तथा वातावरण मन्त्रालय तथा प्रदेश स्तरमा उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय र अन्तर्गतका निकायहरूको रहनेछ । वन तथा वातावरण मन्त्रालयमा लैससास इकाई स्थापना गरी यो रणनीतिको कार्यान्वयन र अनुगमनलाई संस्थागत गरिनेछ । यो रणनीति तथा कार्ययोजनाको ३-३ वर्षमा समीक्षा गरी पुनरावलोकन गरिनेछ ।

६ आर्थिक पक्ष

यो रणनीति कार्यान्वयन तथा कार्यान्वयनको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको जिम्मेवारी सबै सरोकारवालाहरूको सहकार्य र समन्वयमा वन तथा वातावरण मन्त्रालय तथा प्रदेश स्तरमा उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय र अन्तर्गतका निकायहरूको रहनेछ । वन तथा वातावरण मन्त्रालयमा लैससास इकाई स्थापना गरी यो रणनीतिको कार्यान्वयन र अनुगमनलाई संस्थागत गरिनेछ । यो रणनीति तथा कार्ययोजनाको ३-३ वर्षमा समीक्षा गरी पुनरावलोकन गरिनेछ ।

७ खारेजी तथा वचाउ

वन क्षेत्रको लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण रणनीति खारेज गरिएको छ ।

वन तथा वातावरण क्षेत्रको लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण कार्ययोजना(२०७८-२०८८)

उद्देश्य १

वन तथा वातावरण क्षेत्रसँग सम्बन्धित संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका सरकारी निकाय, गैरसरकारी संघ संस्था, सामुदायिक संस्था, निजी क्षेत्र र विकास साझेदारलाई, नीतिगत र संस्थागत रूपमा लैङ्गिक तथा सामाजिक संवेदनशील बनाउदै समावेशी बनाउने।

रणनीति १.१ विभेदकारी लैङ्गिक सामाजिक मूल्य मान्यतालाई अर्थपूर्ण रूपान्तरण गर्दै लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण संवेदनशील नीति निर्माण गर्ने।

कार्यनीति १ विद्यमान वन क्षेत्रको नीति, रणनीति, ऐन, नियमावली, निर्देशिका, मार्गदर्शनहरूको लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरणको पक्षबाट विश्लेषण गर्ने ।					
क्रियाकलाप	अनुमानित बजेट	समय सीमा	अनुगमन सूचक	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
समावेशी कार्यदल गठन	१० लाख	६ महिना	कार्यदलमा महिला सहितको समावेशी सहभागिता	वन तथा वातावरण मन्त्रालय (योजना अनुगमन तथा समन्वय महाशाखा), प्रदेश स्थित वन हेर्ने मन्त्रालय	महिला बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक मन्त्रालय, विकास साझेदार, वन तथा वातावरण क्षेत्रका सामुदायिक संजालहरू
लैससास अध्ययन विधि र मापदण्ड तयारी			मापदण्डको दस्तावेज		
अध्ययन, विश्लेषण, दस्तावेजीकरण र प्रकाशन			नीति विश्लेषण दस्तावेज		
कार्यनीति २ : विश्लेषणको आधारमा सम्बन्धित नीतिगत दस्तावेजको तर्जुमा तथा परिमार्जन गर्ने ।					

समावेशी कार्यदल गठन	आवश्यकता अनुसार	निरन्तर	कार्यदलमा महिला सहितको समावेशी सहभागिता	वन तथा वातावरण मन्त्रालय (योजना अनुगमन तथा समन्वय महाशाखा), प्रदेश स्थित वन हेर्ने मन्त्रालय	वन तथा वातावरण क्षेत्रका सामुदायिक तथा निजी क्षेत्रका संजालहरू
समावेशी अन्तरक्रिया			अन्तरक्रिया/बैठकका माइन्टमा समावेशी उपस्थिति		
मस्यौदा तयार तथा स्वीकृति			नीति तथा कानुनी दस्तावेजमा लैङ्गिक तथा समावेशीकरणको प्रावधान		
कार्यनीति ३ : विभेदकारी लैङ्गिक र सामाजिक मूल्यमान्यतालाई निरुत्साहित गर्ने निर्देशिका तर्जुमा गरी वन तथा वातावरण क्षेत्रका सबै निकाय र संघ संस्थाले कार्ययोजना बनाई लागू गर्ने ।					
समावेशी कार्यदल गठन	५ लाख	६ महिना	कार्यदलमा महिला सहितको समावेशी सहभागिता	वन तथा वातावरण मन्त्रालय (योजना अनुगमन तथा समन्वय महाशाखा), प्रदेश स्थित वन हेर्ने मन्त्रालय	प्रदेश स्थित वन हेर्ने मन्त्रालय, विकास साझेदार, वन तथा वातावरण क्षेत्रका सामुदायिक संजालहरू
विभेदकारी सामाजिक मूल्य मान्यता र लैङ्गिक शक्ति सम्बन्ध विश्लेषण		३ महिना	विभिन्न तहका सरोकारवालाहरू सँगको कम्तिमा २/२ वटा अन्तरक्रिया बैठक सम्पन्न	वन तथा वातावरण मन्त्रालय (योजना अनुगमन तथा समन्वय महाशाखा, वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र), प्रदेश स्थित वन हेर्ने मन्त्रालय	प्रदेश स्थित वन हेर्ने मन्त्रालय, विकास साझेदार, वन तथा वातावरण क्षेत्रका सामुदायिक संजालहरू

मस्यौदा तयार तथा स्वीकृति		३ महिना	विक्षेपण प्रतिवेदन	वन तथा वातावरण मन्त्रालय (योजना अनुगमन तथा समन्वय महाशाखा)	महिला बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक मन्त्रालय र राष्ट्रिय महिला आयोग
संघ संस्थाद्वारा कार्यान्वयन		निरन्तर	निरन्तर कार्यान्वय	वन तथा वातावरणसँग सम्बन्धित सबै तहका सरकारी निकाय, आयोजना परियोजना निजी क्षेत्र तथा संघ संस्थाहरू	
रणनीति १.२ वन तथा वातावरण क्षेत्रमा कार्यरत सम्पूर्ण निकायमा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण सुनिश्चित हुने संरचना, जनशक्ति र निर्णय संयन्त्रको स्थापना गर्ने ।					
कार्यनीति १ : वन तथा वातावरण क्षेत्रका सबै संस्थागत संयन्त्रहरूको निर्माण प्रक्रियामा ५० प्रतिशत महिला सहितको समावेशी सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।					
लैससास परीक्षण (GESI Audit)	६ लाख	१ वर्ष	वार्षिक कार्यक्रम तथा कार्यान्वयन प्रगतिको लैससास परीक्षण	सरकारी निकाय, आयोजना परियोजना निजी क्षेत्र तथा संघ संस्थाहरू	
समुदायमा आधारित वन व्यवस्थापन पद्धतिमा महिला समावेशीता तथा प्रतिनिधित्वको अध्ययन	५ लाख	१ वर्ष	अध्ययन प्रतिवेदन	प्रदेश स्थित वन हेर्ने मन्त्रालय	सरकारी निकाय, आयोजना परियोजना निजी क्षेत्र तथा सामुदायिक संघ संस्थाहरू

वन क्षेत्रमा महिला सहभागितासँग सम्बन्धित नीतिगत वहस	१ लाख	निरन्तर	सबै निकायको वर्षमा १ पटक नीतिगत वहस	सबै तहका वन तथा वातावरणसँग सम्बन्धित सरकारी निकाय, आयोजना परियोजना निजी क्षेत्र तथा संघ संस्थाहरू	
महिलाको नेतृत्व विकासका लागि पुरुष र निर्णायककर्ताको संलग्नतामा तालिम गर्ने। (Men and Decision Maker's Engagement Training)	३ लाख	पहिलो तालिम १ वर्ष भित्र र निरन्तर	तालिम सम्पन्न	संघ तथा प्रदेशका वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र	वन तथा वातावरण क्षेत्रमा क्रियाशील महिलाहरूका राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक संजालहरू, राष्ट्रिय महिला आयोग, महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक मन्त्रालय
सामाजिक समावेशिता सहित महिलाहरूको नेतृत्व विकास तालिम सञ्चालन गर्ने ।	३ लाख	पहिलो तालिम १ वर्ष भित्र र निरन्तर	तालिम सम्पन्न	संघ तथा प्रदेशका वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र	वन तथा वातावरण क्षेत्रमा क्रियाशील महिलाहरूको राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक संजालहरू, राष्ट्रिय महिला आयोग, महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक मन्त्रालय
कार्यनीति २ : कुनै निश्चित तह वा पदका आधारमा गठन हुने सबै प्रकारका औपचारिक अनौपचारिक समिति, कार्यदलमा महिला तथा अन्य वञ्चितीकरणमा परेका समुदायको हकमा सो पद वा तहभन्दा एक तह मुनिको योग्यतालाई समेत मान्यता दिई समावेशी बनाउने ।					
नियुक्ति गरिने पदहरूको अभिलेखीकरण गर्ने	आवश्यकता अनुसार	निरन्तर	अभिलेखीकरण दस्तावेज तयार	वन तथा वातावरणसँग सम्बन्धित सरकारी निकाय, आयोजना परियोजना निजी क्षेत्र तथा संघ संस्थाहरू	प्रदेश स्थित वन क्षेत्र हेर्ने मन्त्रालय, विकास साझेदार, वन तथा वातावरण क्षेत्रका सामुदायिक संजालहरू

<p>कार्यनीति ३ : निजामती सेवा ऐन नियमावलीमार्फत हुने कर्मचारी नियुक्ति प्रक्रियामा बाहेक अन्य प्रक्रियाबाट नियुक्त गर्दा न्यूनतम योग्यताका आधारमा कम्तिमा पचास प्रतिशत महिला नियुक्ति गर्ने ।</p>					
<p>करार, दैनिक ज्यालादारी, परामर्श सेवा, प्रशिक्षण (प्रशिक्षार्थी / प्रशिक्षक), Intern नियुक्त गर्दा कम्तिमा पचास प्रतिशत समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तका आधारमा महिला नियुक्ति गर्ने ।</p>	<p>आवश्यकता अनुसार</p>	<p>निरन्तर</p>	<p>कम्तिमा पचास प्रतिशत समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तका आधारमा महिला नियुक्त</p>	<p>वन तथा वातावरणसँग सम्बन्धित सरकारी निकाय, योजना/परियोजना, निजी क्षेत्र तथा संघ संस्थाहरू</p>	
<p>कार्यनीति ४ : निजामती सेवा ऐन नियमावलीमार्फत हुने कर्मचारी नियुक्ति प्रक्रियामा बाहेक अन्य प्रक्रियाबाट नियुक्ति गर्दा न्यूनतम योग्यताका आधारमा आदिवासी जनजाति, मधेसी, दलित, अपांग, पिछ्छडिएको क्षेत्र र विपन्न लगायत वञ्चितमा परेका व्यक्ति र समुदायको समानुपातिक समावेशीकरण हुने गरी नियुक्ति गर्ने ।</p>					
<p>करार, दैनिक ज्यालादारी, परामर्श सेवा, प्रशिक्षण (प्रशिक्षार्थी/ प्रशिक्षक), Intern नियुक्त गर्दा समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तका आधारमा नियुक्ति गर्ने ।</p>	<p>आवश्यकता अनुसार</p>	<p>निरन्तर</p>	<p>करार, ज्यालादारी अस्थायी जस्ता नियुक्ति भएका पदमा वञ्चितमा परेका समुदायको अनुपात</p>	<p>वन तथा वातावरणसँग सम्बन्धित सरकारी निकाय, योजना/परियोजना, निजी क्षेत्र तथा संघ संस्थाहरू</p>	
<p>कार्यनीति ५ : लैङ्गिकमैत्री सेवा प्रवाहको लागि वन क्षेत्रका नीति निर्माण तथा कार्यान्वयन तहका पदाधिकारीहरू तथा कर्मचारीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।</p>					
<p>कार्यालय प्रमुखहरूलाई लैगिक तथा सामाजिक समावेशीकरण सचेतीकरण तिन दिने तालिमा</p>	<p>आवश्यकता अनुसार</p>	<p>वर्षमा १ पटक</p>			

रणनीति १.३ कार्यसूची, अधिकार एवं स्रोतसम्पन्न लैससास इकाई स्थापना ।					
कार्यनीति १ : वन तथा वातावरण क्षेत्रमा सम्पूर्ण सरकारी, सार्वजनिक, सामुदायिक, निजी, गैरसरकारी तथा विकास साझेदार संघ संस्थाहरूमा स्पष्ट कार्यसूची सहितको लैससास इकाई/सम्पर्क इकाई/सम्पर्क व्यक्ति स्थापना गर्ने ।					
लैससास इकाई/ सम्पर्क व्यक्तिहरूको कार्यसूची बनाउने	५० हजार	३ महिना	कार्यसूची तयार	सबै तहका वन तथा वातावरणसँग सम्बन्धित सरकारी निकाय, आयोजना परियोजना निजी क्षेत्र तथा संघ संस्थाहरू	
लैससास इकाई गठन गर्ने वा सम्पर्क व्यक्ति नियुक्त गर्ने	आवश्यकता अनुसार	१ वर्ष	संघ तथा प्रदेश मन्त्रालयमा लैससास इकाईको स्थापना र अन्य निकाय परियोजना विकास साझेदार तथा संघ संस्थाहरूमा लैससास सम्पर्क व्यक्तिको नियुक्ति ।	सबै तहका वन तथा वातावरणसँग सम्बन्धित सरकारी निकाय, आयोजना परियोजना निजी क्षेत्र तथा संघ संस्थाहरू	
कार्यनीति २ : लैससास इकाईलाई अधिकार र श्रोत सम्पन्न बनाउने					
वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट	१ लाख	निरन्तर	वार्षिक कार्यक्रम तथा त्यसको प्रगति हरेक लैससास सम्पर्क व्यक्तिको १ वर्षको कार्ययोजना तयार तथा कार्यान्वयन	वन तथा वातावरण संग सम्बन्धित सरकारी निकाय, आयोजना परियोजना निजी क्षेत्र तथा संघ संस्थाहरू	

स्रोत साधनको सुनिश्चितता	आवश्यकता अनुसार	निरन्तर	लैससास सम्बन्धी कामको सम्पूर्ण समन्वयन सोही एकाई/सम्पर्क व्यक्ति मार्फत भएको	सरकारी निकाय, आयोजना परियोजना निजी क्षेत्र तथा संघ संस्थाहरू	
कार्यनीति ३ : लैससास इकाईलाई प्रभावकारी कार्यसम्पादनको लागि आवश्यक क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।					
लैससास सम्पर्क व्यक्ति तालिम	आवश्यकता अनुसार	पहिलो तालिम १ वर्ष भित्र	तालिम सम्पन्न	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र
परियोजना योजना बजेट संरचना निर्माण, अनुगमन तथा अन्य महत्वपूर्ण निर्णय गर्दा लैससास ईकाईलाई सहभागि गराउने ।	आवश्यकता अनुसार	निरन्तर	योजना तर्जुमा तथा उच्चस्तरीय व्यवस्थापन समितिको बैठकमा उपस्थिति	सरकारी निकाय, आयोजना परियोजना निजी क्षेत्र तथा संघ संस्थाहरू	
कार्यनीति ४ : वन तथा वातावरण क्षेत्रका लैससास इकाईहरू तथा सम्पर्क व्यक्ति बीच सम्पर्क संयन्त्र स्थापना गर्ने ।					
निकाय अन्तर्गत सम्पर्क संयन्त्र स्थापना तथा संचालन गर्ने ।	आवश्यकता अनुसार	१ वर्ष	मन्त्रालय स्तरीय सम्पर्क संयन्त्र स्थापना र नियमित बैठक	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	
अन्तर निकाय सम्पर्क संयन्त्र स्थापना तथा संचालन गर्ने	आवश्यकता अनुसार	१ वर्ष	संघ तथा प्रदेशमा अन्तर मन्त्रालय सम्पर्क संयन्त्र स्थापना र नियमित बैठक	वन तथा वातावरणसँग सम्बन्धित सरकारी निकाय, आयोजना परियोजना निजी क्षेत्र तथा संघ संस्थाहरू	महिला बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक मन्त्रालय, विकास साझेदार, वन तथा वातावरण क्षेत्रका सामुदायिक संजालहरू

उद्देश्य २ संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका वन तथा वातावरण क्षेत्र सम्बन्धी निकायहरूमा महिला, आदिवासी जनजाति, मधेसी, दलित, विपन्न लगायत वञ्चितमा परेका व्यक्ति र समुदायको स्रोत साधन एवं लाभको न्यायोचित पहुँच एवं नियन्त्रण तथा नेतृत्व र निर्णयमा अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।

रणनीति २.१ वन तथा वातावरण क्षेत्रका सबै सामुदायिक समूह समितिहरूमा प्रतिनिधित्व, नेतृत्व र निर्णय प्रकृत्यामा समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा ५० प्रतिशत महिला सहितको समावेशी सहभागिता गर्ने ।

कार्यनीति १ : सामुदायिक वन लगायत समुदायमा आधारित सबै वन उपभोक्ता समूह तथा समितिहरूमा अध्यक्ष वा सचिव सहितको ५० प्रतिशत महिला सहभागिता समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा सुनिश्चित गर्ने ।

कार्यविधि/मार्गदर्शनहरू/निर्देश का परिमार्जन गर्ने ।	आवश्यकता अनुसार	१ वर्ष	परिमार्जित कार्यविधि/मार्गदर्शनहरू/निर्देश का	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	सरकारी निकाय, आयोजना परियोजना निजी क्षेत्र तथा संघ संस्थाहरू
जिल्लागत रूपमा सबै सामुदायिक साझेदारी कबुलियती तथा वन संरक्षण क्षेत्रका समितिमा कम्तिमा ५० प्रतिशत अध्यक्षमा महिला हुने व्यवस्था गर्ने ।	आवश्यकता अनुसार	५ वर्ष	अनुगमन प्रतिवेदन	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	प्रदेश स्थित वन हेर्ने मन्त्रालय, सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघ, साझेदारी वन उपभोक्ता महासंघ, मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन परिषद् महिला वन प्राविधिक संजाल

कार्यनीति २ : बाँकी ५० प्रतिशतको प्रतिनिधित्वमा समेत समावेशी सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।

समुदायद्वारा व्यवस्थित वनको कार्ययोजना/विधानहरूमा लैससासको छुट्टै खण्ड राखी संस्थागत गर्ने ।	-	२ वर्ष	समुदायद्वारा व्यवस्थित सबै वन व्यवस्थापन पद्धतिहरूका मापदण्ड/मार्गदर्शन/ दिक्दर्शनहरूमा प्रावधानको उल्लेख ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय (सहभागितामूलक वन महाशाखा)	वन तथा वातावरण मन्त्रालयको योजना अनुगमन तथा समन्वय महाशाखा र वन तथा वातावरण क्षेत्रका सामुदायिक संजालहरू
--	---	--------	---	--	--

सामुदायिक वन हस्तान्तरण गर्दा वा नवीकरण गर्दा अनिवार्य रूपमा ५० प्रतिशत महिलाहरूको उपस्थितिको सुनिश्चितता गर्ने।	आवश्यकता अनुसार	निरन्तर	५० प्रतिशत महिलाहरूको उपस्थिति तथा अध्यक्ष वा सचिवमा महिलाहरूको प्रतिनिधित्व ।	डिभिजन वन कार्यालय	प्रदेश स्थित वन हेर्ने मन्त्रालय, वन तथा वातावरण क्षेत्रका सामुदायिक संजालहरू
कार्यनीति ३ : नेतृत्वमा रहेका महिलाहरूलाई आफ्नो भूमिका निर्वाह गर्ने क्षमता अभिवृद्धिका साथै संस्थागत कार्य गर्ने ।					
समुदायमा आधारित वन व्यवस्थापन पद्धति, नेतृत्वमा रहेका महिलाहरूको संजालन गठन गरी संजालको चौमासिक रूपमा अन्तरक्रिया बैठक गर्ने ।	आवश्यकता अनुसार	निरन्तर	संजाल गठन । वर्षमा ३ वटा बैठक सम्पन्न ।	डिभिजन वन कार्यालय, वन तथा वातावरण क्षेत्रका सामुदायिक तथा निजी क्षेत्रका संजालहरू तथा विकास साझेदारहरू	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, उद्योग, पर्यटन, वन, तथा वातावरण मन्त्रालय
कार्यनीति ४: महिलाहरूको कार्यबोझ घटाउन उपभोक्ता समूहहरूलाई जिम्मेवार बनाउने ।					
महिलाको कार्यबोझ घटाउन तथा उपभोक्ता समूहहरूलाई जिम्मेवार बनाउन समुदायमा उपभोक्ताहरूको लैङ्गिक भूमिका सम्बन्धी अभिमुखीकरण तालिम तथा दम्पति अभिमुखीकरण तालिम	आवश्यकता अनुसार	निरन्तर		डिभिजन वन कार्यालय	उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, वन तथा वातावरण क्षेत्रका सामुदायिक संजालहरू

महिलाहरूको कार्यबोझ घटाउने प्रविधिको विस्तार गर्ने (सुधारिएको चुलो, कृषिमा व्यावसायिकरण, उन्नत वाली तथा पशुपालन, कृषि वन, महिला मैत्री हाते औजारहरू)	आवश्यकता अनुसार	निरन्तर	महिलाहरूको प्रविधिमा पहुँच महिलाहरूको कार्यबोझ घटाउने प्रविधिको अभ्यास	डिभिजन वन कार्यालय, वन तथा वातावरण क्षेत्रका सामुदायिक तथा निजी क्षेत्रका संजालहरू तथा विकास साझेदारहरू	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, कृषि तथा पशु सेवा केन्द्र र ऊर्जा तथा जलस्रोत मन्त्रालय, उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय,
कार्यनीति ५ : समुदायमा आधारित सबै वन उपभोक्ता समूहहरूमा सामाजिक समावेशिता सहित महिलाहरूको नेतृत्व विकास तालिम सञ्चालन गर्ने ।					
वन व्यवस्थापन सम्बन्धी कानूनी तथा संस्थागत व्यवस्था सम्बन्धी अभिमुखीकरण तालिम	आवश्यकता अनुसार	निरन्तर	अभिमुखीकरण तालिम	डिभिजन वन कार्यालय, वन तथा वातावरण क्षेत्रका सामुदायिक तथा निजी क्षेत्रका संजालहरू तथा विकास साझेदारहरू	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश - उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय,
वन व्यवस्थापन सम्बन्धी प्राविधिक विषय सम्बन्धी अभिमुखीकरण तालिम	आवश्यकता अनुसार	निरन्तर	अभिमुखीकरण तालिम	डिभिजन वन कार्यालय, वन तथा वातावरण क्षेत्रका सामुदायिक तथा निजी क्षेत्रका संजालहरू तथा विकास साझेदारहरू	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश - उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय,
कार्यनीति ६ : महिलाको नेतृत्व विकासका लागि पुरुष र निर्णायककर्ताको संलग्नतामा तालिम गर्ने ।					
दम्पतीहरूलाई लैङ्गिक सचेतना तथा लैङ्गिक भूमिका सम्बन्धी तालिम	आवश्यकता अनुसार	निरन्तर	लैङ्गिक सचेतना तथा लैङ्गिक भूमिका सम्बन्धी तालिम	वन तथा वातावरण क्षेत्रका सामुदायिक तथा निजी क्षेत्रका संजालहरू तथा विकास साझेदारहरू	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश - उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय,

कार्यनीति ७ : परिवर्तनका संवाहक र लैससास अभियन्ता पहिचान, क्षमता विकास र परिचालन गर्ने ।					
सामाजिक रूपान्तरणका लागि वन क्षेत्रमा सबै व्यवस्थापन इकाईहरूमा परिवर्तनका संवाहक र लैससास अभियन्ता पहिचान र संजालीकरण	आवश्यकता अनुसार	१ वर्ष	वन क्षेत्रमा प्रत्येक सरकारी निजी सामुदायिक संघ संस्थामा लैससास अभियन्ता(पुरुष) लैससास अभियन्ताहरूको संजाल गठन	वन तथा वातावरण क्षेत्रका सामुदायिक तथा निजी क्षेत्रका संजालहरू	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश - उद्योग पर्यटन वन तथा वातावरण मन्त्रालय,
परिवर्तनका संवाहक र अभियन्तालाई अभिमुखीकरण	आवश्यकता अनुसार	वार्षिक (निरन्तर)	वर्षमा १ पटक अभिमुखीकरण तालिम परिवर्तनका संवाहक र अभियन्ता मार्फतका परिवर्तनहरूलाई वार्षिक रूपमा अभिलेखीकरण सूचना सम्प्रेषण गर्ने ।	वन तथा वातावरण क्षेत्रका सरकारी, सामुदायिक तथा निजी क्षेत्रका संजालहरू	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश - उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय,
कार्यनीति ८ : वनस्रोत व्यवस्थापनमा लैङ्गिक हिंसा विरुद्ध अभियान संचालन गर्ने ।					
लैङ्गिक हिंसा विरुद्ध १६ दिने अभियानमा तथा अन्तर्राष्ट्रिय नारी दिवसमा वन क्षेत्रको लैङ्गिक हिंसालाई सम्बोधन गर्ने गरी कार्यक्रम संचालन गर्ने ।	आवश्यकता अनुसार	वार्षिक (निरन्तर)	वर्षमा २ वटा मुख्य कार्यक्रम	वन तथा वातावरण क्षेत्रका सरकारी, सामुदायिक तथा निजी क्षेत्रका संजालहरू, महिला वन प्रविधिक संजाल	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश - उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय,
कार्यनीति ९ : वन व्यवस्थापन समूहको लैङ्गिक र सामाजिक समावेशीकरण दृष्टिकोणबाट संस्थागत क्षमता आँकलन र अभिवृद्धि गर्ने					

प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन समूहको संस्थागत क्षमताको विश्लेषण	५ लाख	१ वर्ष	प्रदेश अनुसारको ७ प्रतिवेदन तयार	उद्योग पर्यटन वन तथा वातावरण मन्त्रालय	वन तथा वातावरण क्षेत्रका सरकारी, सामुदायिक तथा निजी क्षेत्रका संजालहरू
विश्लेषण प्रतिवेदनको सुझाव अनुसार संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्न रणनीति कार्ययोजना तयार	आवश्यकता अनुसार	२ वर्ष	कार्ययोजना तयार।	उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय	वन तथा वातावरण क्षेत्रका सरकारी, सामुदायिक तथा निजी क्षेत्रका संजालहरू
कार्यनीति १०: प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन क्षेत्रका लैससास संजाल निर्माण तथा सुदृढीकरण गर्ने ।					
अन्य कार्यक्रमहरूले समेट्ने					
रणनीति २.२ वन तथा वातावरणका क्षेत्रमा उपलब्ध स्रोत, साधन, सुविधा र अवसरमा समन्यायिक पहुँचको विस्तार गर्ने ।					
कार्यनीति १ : महिला, दलित आदिवासी जनजाति, मधेसी लगायत सीमान्तकृत समुदायको आर्थिक विकासका लागि वन पैदावरमा आधारित हरित उद्यम विकासको लागि आवश्यक स्रोतको व्यवस्था गर्ने ।					
उद्यम विकासका लागि अनुदानका कार्यक्रमहरू संचालनमा ल्याउने	आवश्यकता अनुसार	निरन्तर	अनुदानका कार्यक्रमहरू संचालन	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय	

उद्यम विकासका लागि महिला, दलित आदिवासीजनजाति मधेसी लगायत सीमान्तकृत समुदायहरूसँग भएको सिप र कलालाई प्राथमिकता दिई त्यस्ता उद्यमलाई प्रविधिसँग जोडेर व्यावसायीकरण गर्ने	आवश्यकता अनुसार	निरन्तर	जिल्लाहरूमा स्थानीय सिपमा आधारित उद्यम विकास	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, विकास साझेदारहरू	उद्योग व्यवसायी संघ संगठनहरू
पुराना तथा नयाँ गठन भएका सहकारीहरूलाई सुदृढीकरण गरी उद्यम प्रवर्द्धनमा लक्षित गर्ने	आवश्यकता अनुसार	निरन्तर	नयाँ सहकारी गठन पुराना तथा नयाँ गठन भएका सहकारीहरूलाई सुदृढीकरण	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, विकास साझेदारहरू	उद्योग व्यावसायी संघ संगठनहरू
कार्यनीति २ : समुदायस्तरमा सम्पन्नता स्तरीकरण, सामाजिक विज्ञान, सेवा तथा सुविधा नक्साङ्कन गर्ने ।					
कार्ययोजना/विधान परिमार्जन गर्दा समुदायस्तरमा सहभागितमूलक सम्पन्नता स्तरीकरण, सामाजिक विज्ञान, सेवा तथा सुविधा नक्साङ्कन, महिला र पुरुषको विज्ञान महिलाको गतिशीलता नक्साङ्कन अनिवार्य उल्लेख गर्ने	आवश्यकता अनुसार	निरन्तर	सम्पन्नता स्तरीकरण सेवा तथा सुविधा नक्साङ्कन, महिला र पुरुषको विज्ञान महिलाको गतिशीलता नक्साङ्कन	डिभिजन वन कार्यालय, वन तथा वातावरण क्षेत्रका सामुदायिक संजालहरू	
कार्यनीति ३ : सम्पन्नता स्तरीकरण र नक्साङ्कनको आधारमा महिला, दलित आदिवासी जनजाति मधेसी लगायत सीमान्तकृत समुदायको जीविकोपार्जनको लागि बिउ पुँजी उपलब्ध गराउने ।					

समुहहरूको आम्दानीबाट माथि उल्लेख भएको बजेट महिला, दलित आदिवासी जनजाति मधेसी लगायत सीमान्तकृत समुदायको जीविकोपार्जनको लागि बिउ पुँजी उपलब्ध गराउन घुम्तिकोष संचालन गर्ने	आवश्यकता अनुसार	निरन्तर	बिउ पुँजी सहित घुम्तिकोष स्थापना र संचालन	डिभिजन वन कार्यालय, वन तथा वातावरण क्षेत्रका सामुदायिक संजालहरू	
कार्यनीति ४ : राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सभा/ सम्मेलन, वार्ता तथा बैठकमा भाग लिई आफ्नो धारणा राख्न सक्ने क्षमता अभिवृद्धि गर्नका लागि अध्ययन, तालिम गोष्ठी लगायतका कार्यक्रम संचालन गर्ने।					
राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सभा/ सम्मेलनमा भाग लिने टोलीमा महिला कर्मचारी/पदाधिकारीको अनिवार्य समावेशीताको सुनिश्चितता गर्ने	-		राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सभा/ सम्मेलन, वार्ता तथा बैठकमा भाग लिने टोलीमा महिलाको अनुपात	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	विकास साझेदारहरू
महिला कर्मचारीहरूलाई पदाधिकारीको कुटनीतिक संवाद तथा वार्ता सहजीकरणको तालिम	आवश्यकता अनुसार	१	सम्पन्न तालिम र त्यसमा सहभागी महिलाहरूको संख्या	वन तथा वातावरण मन्त्रालय वातावरण मन्त्रालय	महिला बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय, परराष्ट्र मन्त्रालय Staff college उद्योग व
कार्यनीति ५ : राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सभा/ सम्मेलन, वार्ता तथा बैठकमा भाग लिन महिला, दलित आदिवासी जनजाति मधेसी लगायत सीमान्तकृत समुदायलाई अवसर प्रदान गर्ने।					

राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सभा/ सम्मेलन, वार्ता तथा बैठकमा लैससास सम्बन्धी भएका निर्णय तथा हस्ताक्षर गरिएको दस्तावेज कार्यालयको लैससास सम्पर्क व्यक्तिलाई बुझाउने	-	निरन्तर	दस्तावेज	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	विकास साझेदार
राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सभा सम्मेलन वार्ता तथा बैठकमा भाग लिन जाँदा सम्बन्धित विषय विज्ञलाई प्राथमिकता दिने ।	-	निरन्तर	विषयसँग सम्बन्धित व्यक्तित्वहरूको उपस्थिति	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	
रणनीति २.३ वन तथा वातावरणका क्षेत्रबाट प्राप्त स्रोत तथा लाभको न्यायोचित बाँडफाँट ।					
कार्यनीति १ : वन तथा वातावरण क्षेत्रबाट प्राप्त हुने लाभको ३५ प्रतिशत हिस्सा महिलाहरूको सिप, उद्यमशीलता एवं नेतृत्व विकास र जीविकोपार्जन सुधारको लागि खर्च गर्ने ।					
महिलाहरूको सिप, उद्यमशीलता एवं नेतृत्व विकास र जीविकोपार्जन सुधार हुने गरी सम्बन्धित उपभोक्ता समूहहरूले लाभको ३५ प्रतिशतको कार्ययोजना तयार गर्ने ।	-	निरन्तर	कार्ययोजना र त्यसको कार्यान्वयनको अवस्था	डिभिजन वन कार्यालय र सम्बन्धित वन उपभोक्ता समूहहरू	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, उद्योग पर्यटन वन तथा वातावरण मन्त्रालय र सामुदायिक संजालहरू
कार्यनीति २ : वन तथा वातावरण क्षेत्रबाट हुने लाभको कम्तिमा १५ प्रतिशत हिस्सा दलित आदिवासी जनजाति मधेसी लगायत सीमान्तकृत समुदायहरूको सिप, उद्यमशीलता एवं नेतृत्व विकास र जीविकोपार्जन सुधारका लागि खर्च गर्ने ।					

दलित आदिवासी जनजाति मध्येसी लगायत सीमान्तकृत समुदायहरूको सिप, उद्यमशीलता एवं नेतृत्व विकास र जीविकोपार्जन सुधार हुने गरी सम्बन्धित उपभोक्ता समूहहरूले लाभको १५ प्रतिशतको कार्ययोजना तयार गर्ने । ।	-	निरन्तर	कार्ययोजना र त्यसको कार्यान्वयनको अवस्था	डिभिजन वन कार्यालय र सम्बन्धित वन उपभोक्ता समूहहरू	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, उद्योग पर्यटन वन तथा वातावरण मन्त्रालय र सामुदायिक संजालहरू
रणनीति २.४ प्राकृतिक स्रोतमा आधारित परम्परागत ज्ञान, सिप र अभ्यासको प्रवर्द्धन					
कार्यनीति १ : प्राकृतिक स्रोत सम्बन्धी आदिवासी जनजातिहरूको परम्परागत ज्ञान सिप र अभ्यासलाई दस्तावेजीकरण गर्ने ।					
पराम्परागत ज्ञान अभिलेखीकरण अभिमुखीकरण कार्यक्रम (स्थलगत/सरोकारवालाहरूसँग)	आवश्यकता अनुसार	२ वर्ष	७ प्रदेशमा अभिमुखीकरण कार्यक्रम सम्पन्न ।	डिभिजन वन कार्यालय	वन तथा वातावरण मन्त्रालय-अन्तर्गतका निकायहरू , विकास साझेदार संस्थाहरू, आदिवासी जनजाती महासंघ
पराम्परागत ज्ञान अभिलेखीकरण कार्यक्रम	५ लाख	२ वर्ष	दस्तावेज तयार भएको हुने ।	डिभिजन वन कार्यालय	
कार्यनीति २: आदिवासी जनजातिहरूको परम्परागत ज्ञान सिप र अभ्यासको बौद्धिक सम्पतिलाई संरक्षण गर्ने ।					
जैविक विविधताको स्रोतमा पहुँच ऐन पास भई कार्यान्वयनमा आएको हुने	५ लाख	२ वर्ष	जैविक विविधताको स्रोतमा पहुँच ऐन र नियमावली	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	
कार्यनीति ३ : परम्परागत ज्ञान सिप र अभ्यासलाई संरक्षण र प्रवर्द्धन गरी उद्यमशीलतासँग जोड्ने ।					

परम्परागत ज्ञानमा आधारित उद्यम प्रवर्द्धन कार्यक्रम	१० लाख	२ वर्ष	कम्तिमा ७ वटा उद्यम संचालन भएको हुने ।	वन तथा भू संरक्षण विभाग वनस्पति विभाग	वन तथा वातावरण मन्त्रालय- अन्तर्गतका निकायहरू, विकास साझेदार संस्थाहरू, प्रतिष्ठान, आदिवासी जनजाति महासंघ, महिला महासंघ
---	--------	--------	--	---------------------------------------	---

उद्देश्य ३ वन तथा वातावरण क्षेत्रका सबै कार्यस्थललाई लैङ्गिक तथा सामाजिक न्यायका हिसाबले सुरक्षित, मर्यादित, हिंसामुक्त र विभेदरहित बनाउने ।

रणनीति ३.१; सुरक्षित, मर्यादित, हिंसामुक्त र विभेदरहित कार्यस्थल

कार्यनीति १ : सोच, दृष्टिकोण, आचरण र व्यवहारमा रूपान्तरण गर्नका लागि सहभागितामूलक तालिम संचालन गर्ने ।					
लैससास सचेतना तालिम गर्ने	३ लाख/तालिम	निरन्तर	हरेक कार्यालय तथा संघ संस्थाका कर्मचारी तथा पदाधिकारीहरूले आफ्नो सेवा अवधिमा यो तालिम लिएको हुने	संघ तथा प्रदेशका वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र	वन तथा वातावरण मन्त्रालय
कम्तिमा ३३ प्रतिशत महिला सहभागिता सुनिश्चिता हुने गरी तालिम कार्यविधि परिमार्जन (NORMS)	-	३ महिना	परिमार्जित तालिम कार्यविधि/Norms	संघ तथा प्रदेशका वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र	वन तथा वातावरण मन्त्रालय
हरेक तालिम सत्रमा लैङ्गिक विषय समावेश भएको हुने	-	निरन्तर	तालिमको मेनुअल परिवर्तन र सत्रमा समावेश	संघ तथा प्रदेशका वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र	वन तथा वातावरण मन्त्रालय
कार्यनीति २ : लैंगिक तथा सामाजिक मैत्री बोलीचाली, लेख, प्रचार प्रसार सामग्री प्रकाशन र प्रयोग गर्ने ।					

प्रचार प्रसार सामग्रीको उत्पादन तथा वितरण गर्ने ।	-	निरन्तर	प्रचार प्रसार सामग्रीको उत्पादन तथा वितरण	सरकारी निकाय, आयोजना परियोजना निजी क्षेत्र तथा संघ संस्थाहरू	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश उद्योग,पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, विकास साझेदार संस्थाहरू, समूह समितिका कार्यालयहरू
कार्यालयको वेबसाईट तथा कार्यालय परिसरमा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्तिको फोटो सहितको विवरण टाँस गर्ने	आवश्यकता अनुसार	३ महिना भित्र	कार्यालयको वेबसाईट तथा कार्यालय परिसरमा देखिने	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, उद्योग पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय र मातहतका निकाय वन क्षेत्रमा सबै गैरसरकारी निजी कार्यालयहरू	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश उद्योग,पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, विकास साझेदार संस्थाहरू, समूह समितिका कार्यालयहरू
कार्यनीति ३: व्यवहार परिवर्तनका लागि सञ्चार सामग्री (Behavioral Change Communication) प्रकाशन र प्रयोग गर्ने ।					
प्रचार प्रसार सामग्रीको उत्पादन तथा वितरण	आवश्यकता अनुसार	वार्षिक (निरन्तर)	प्रचार प्रसार सामग्रीहरू	सरकारी निकाय, आयोजना परियोजना निजी क्षेत्र तथा संघ संस्थाहरू	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश स्थित वन हेर्ने मन्त्रालय, विकास साझेदार संस्थाहरू, समूह समितिका कार्यालयहरू
रणनीति ३.२; कार्यस्थलमा हुने लैंगिक हिंसा र यौनजन्य दुर्व्यवहार विरुद्ध शून्य सहनशीलता कायम गर्ने ।					
कार्यनीति १ : वन तथा वातावरणसँग सम्बन्धित सबै सरकारी, गैरसरकारी, सामुदायिक, निजीक्षेत्रका संस्थामा लैङ्गिक आचार संहिता (Gender Code of Conduct) तयार गरी लागू गर्ने ।					

वन तथा वातावरण क्षेत्रका सबै कार्यालयमा लैङ्गिक आचार संहिता तयार गरी अभिमुखीकरण गर्ने ।	आवश्यकता अनुसार	९ महिना	सबै निकायमा आफ्नो-आफ्नो लैङ्गिक आचार संहिता तयार र सबै कर्मचारीहरूमा जानकारी	सरकारी निकाय, आयोजना परियोजना निजी क्षेत्र तथा संघ संस्थाहरू	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश उद्योग,पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, विकास साझेदार संस्थाहरू, समूह समितिका कार्यालयहरू
कार्यनीति २ : कार्यस्थलमा हुने लैङ्गिक हिंसा र यौनजन्य दुर्व्यवहारका घटना, उजुरी सुनुवाइका लागि लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्ति सहितको स्वतन्त्र आन्तरिक संरचना गठन गर्ने ।					
कार्यालय प्रमुखको संयोजकत्व र लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्ति सदस्य-सचिव सहित महिला कर्मचारीको अधिक संख्या हुने गरी कार्यसूची सहित लैङ्गिक कार्यदलको गठन गर्ने ।	-	६ महिना	कम्तीमा संघीय मन्त्रालय, प्रदेश मन्त्रालय तथा विभाग/केन्द्र र समिति संस्थानहरूमा लैङ्गिक कार्यदल गठन भएको हुने	वन तथा वातावरण मन्त्रालय र मातहतका निकाय	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश उद्योग,पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, विकास साझेदार संस्थाहरू, समूह समितिका कार्यालयहरू
कार्यदलको कार्यार्थ स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रममा कार्यक्रम तथा बजेट विनियोजन	-	वार्षिक (निरन्तर)	कार्यक्रम तथा बजेटको व्यवस्था	वन तथा वातावरण मन्त्रालय र मातहतका निकाय	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश उद्योग,पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, विकास साझेदार संस्थाहरू, समूह समितिका कार्यालयहरू
कार्यनीति ४ : लैङ्गिक समानता र समावेशीकरण सम्बन्धी ज्ञान एवं सिकाइको अभिलेखीकरण व्यवस्थापन र प्रयोग गर्ने ।					

मन्त्रालयमा लैससास रणनीति कार्यान्वयनको उपलब्धी मूल्याङ्कन गर्न सकिने गरी सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (MIS) स्थापना गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने ।		६ महिना	मन्त्रालयको MIS प्रणाली	वन तथा वातावरण मन्त्रालय (योजना अनुगमन तथा समन्वय महाशाखा)	
अनुगमन सूचक तथा तथ्याङ्क संकलनको फारममा लैङ्गिक खण्डीकृत तथ्याङ्क उल्लेख गर्ने र उक्त फारमहरू भर्ने जिम्मेवारी तोक्ने, र मातहत कार्यालयका कर्मचारीहरूलाई प्रशिक्षण दिने ।	-	वार्षिक (निरन्तर)	परिमार्जन भएका तथ्याङ्क संकलन फारमहरू, तालिम सम्पन्न प्रतिवेदन	वन तथा वातावरण मन्त्रालय र मातहतका निकाय उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय र मातहतका निकायहरू	वन तथा वातावरण मन्त्रालय मातहतका निकाय, उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय मातहतका निकायहरू
लैङ्गिक खण्डीकृत तथ्यांकहरू तथा लैङ्गिक समानता र समावेशीकरणका लागि भएका कार्यक्रम तथा उपलब्धीहरूको लैङ्गिक विशेष वार्षिक प्रतिवेदन प्रकाशन गर्ने	आवश्यकता अनुसार	वार्षिक (निरन्तर)	लैङ्गिक विशेष वार्षिक प्रतिवेदन प्रकाशित	वन तथा वातावरण मन्त्रालय उद्योग पर्यटन वन तथा वातावरण	वन तथा वातावरण मन्त्रालय मातहतका निकाय उद्योग पर्यटन वन तथा वातावरण मन्त्रालय मातहतका निकायहरू
हरेक क्रियाकलापहरू संचालन गर्दा तोकिएका फारम अनुसारको डाटा संकलन गरी Reporting गर्ने र MIS प्रणालीमा		निरन्तर	वन तथा वातावरण मन्त्रालयको वेवसाईट, MIS प्रणालीको वार्षिक प्रतिवेदन	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश स्थित वन हेर्ने मन्त्रालय र डिभिजन वन कार्यालयहरू	

प्रविष्ट गर्ने					
वार्षिक प्रगति समीक्षा र प्रतिवेदन तयार गर्दा लैससासको दृष्टिकोणबाट डाटाहरू तयार गर्ने, विश्लेषण गर्ने र समीक्षा गर्ने		वार्षिक रूपमा निरन्तर	वार्षिक प्रतिवेदन, वार्षिक समीक्षा बैठक/गाष्ठीका प्रतिवेदनहरू	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश स्थित वन हेर्ने मन्त्रालय र डिभिजन वन कार्यालयहरू	
कार्यनीति ७ : वन क्षेत्रमा आवद्ध सबै सरोकारवाला समेटी महिला र पुरुष वनकर्मीहरूको संयुक्त लैङ्गिक संजाल गठन गरी वन क्षेत्र सुरक्षित, मर्यादित, हिसामुक्त र विभेदरहित बनाउने अभियानको वकालत तथा नेतृत्व गर्ने ।					
कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन २०७१ को अभिमुखीकरण तालिम सम्पन्न	३ लाख	१ पटक	अभिमुखीकरण प्रतिवेदन तालिम	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र	महिला बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय
रणनीति ३.३ लैङ्गिक तथा अपाङ्गमैत्री संसाधन र भौतिक पूर्वाधार तयार गर्ने ।					
कार्यनीति १ : वन तथा वातावरण क्षेत्रका कार्यालय, आवास शौचालय आदिमा अपाङ्गमैत्री सुविधाको व्यवस्था गर्न आवश्यक स्रोत र प्रविधिको व्यवस्था गर्ने ।					
लैङ्गिक परीक्षणबाट आएको सुझावलाई वार्षिक कार्यक्रममा बजेट विनियोजन गरी कार्यान्वयन गर्ने	आवश्यकता अनुसार	२ वर्ष	कार्यक्रम तथा बजेटको व्यवस्था	वन क्षेत्रका सबै सरकारी गैरसरकारी सामुदायिक निजी संघ संस्थाहरू	
अपांग तथा गर्भवती महिला कर्मचारी तथा सेवाम्राहीको सहजताको लागि वन तथा वातावरण मन्त्रालयमा लिफ्टको व्यवस्था गर्ने	आवश्यकता अनुसार	१ वर्ष	वन तथा वातावरण मन्त्रालयमा लिफ्ट संचालन	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	अर्थ मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय- अन्तर्गतका निकायहरू विकास साझेदार संस्था

सुविधायुक्त (Hygiene) शौचालयको अनिवार्य व्यवस्था	आवश्यकता अनुसार	३ महिना	सुविधायुक्त महिला शौचालय	वन क्षेत्रका सबै सरकारी गैरसरकारी सामुदायिक निजी संघ संस्थाहरू	
कार्यनीति ३: सवारी साधन खरिद गर्दा महिला र पुरुष दुबैले चढ्न/प्रयोग गर्न सक्ने सवारी साधनको खरिद गर्ने					
कार्यालयमा सवारी साधन खरिद गर्दा महिला र पुरुष दुबैले चढ्न/प्रयोग गर्न सक्ने सवारी साधनको खरिद गर्ने व्यवस्था मिलाउने	आवश्यकता अनुसार	निरन्तर	स्कुटरको उपलब्धता	वन क्षेत्रका सबै सरकारी गैरसरकारी सामुदायिक निजी संघ संस्थाहरू	
कार्यनीति ४: कार्यालय परिसरमा स्तनपान कक्ष, शिशु स्याहार कक्ष, सि.सि. क्यामेरा, मर्यादित महिनावारी मैत्री शौचालय आदि व्यवस्थापनको लागि आवश्यक स्रोत र प्रविधिको व्यवस्था गर्ने ।					
वन परिसरमा सुविधायुक्त शिशु स्याहार केन्द्रको स्थापना र संचालन	२ लाख	६ महिना		वन तथा वातावरण मन्त्रालय,	अर्थ मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय- अन्तर्गतका निकायहरू, विकास साझेदार संस्था
प्रदेश मन्त्रालयले प्रदेश स्थित मन्त्रालय तथा डिभिजन वन कार्यालय सुविधायुक्त शिशु स्याहार केन्द्रको स्थापना र संचालन	आवश्यकता अनुसार	१ वर्ष	सुविधायुक्त शिशु स्याहार केन्द्रको स्थापना र संचालन	उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण डिभिजन वन कार्यालय	प्रदेश स्थित अन्य मन्त्रालय तथा जिल्ला स्थित जिल्ला कार्यालय

महिला कर्मचारी सरुवा गर्दा बच्चा भएको २ वर्ष सम्म साथै माग भई आएमा श्रीमान् श्रीमती दुबैलाई एकै जिल्लामा हुने गरी सरुवा मापदण्ड बनाई कार्यान्वयन गर्ने	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	मापदण्ड तयार	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण	संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय
वार्षिक रूपमा महिला मैत्री दृष्टिकोणले कार्यालयहरू निरीक्षण र प्रतिवेदन तयार गर्ने	५० हजार	वार्षिक (निरन्तर)	वार्षिक रूपमा प्रतिवेदन तयार भई मन्त्रालयको व्यवस्थापन परीक्षण मर्दा पेश हुने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, विकास साझेदार संस्थाहरू, समूह समितिका कार्यालयहरू	राष्ट्रिय महिला आयोग, महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक मन्त्रालय
कार्यालय प्रमुखको कार्यसम्पादन करारमा लैङ्गिक मैत्री वातावरण सृजना गर्ने बूँदा समावेश गर्ने	-	वार्षिक (निरन्तर)	कार्यसम्पादन करारमा लैङ्गिक मैत्री कार्यवातावरण सृजना उल्लेख	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय र अन्तर्गतका निकायहरू वन क्षेत्रमा समिति संस्थान तथा विकास साझेदारहरू	
कार्यालयमा रहेका स्रोत र साधन महिला मैत्री बनाउने	२५ हजार	६ महिना	विश्लेषण प्रतिवेदन	वन तथा वातावरण मन्त्रालय (योजना अनुगमन तथा समन्वय महाशाखा)	
आवश्यकता अनुसार स्रोत र प्रविधिको सुनिश्चितता गर्ने ।	आवश्यकता अनुसार	१ वर्ष	महिला मैत्री पूर्वाधारको उपलब्धता	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	

कार्यनीति ४: गुनासो पेटीका व्यवस्था तथा आएका गुनासोहरूको संबोधन गर्ने ।						
गुनासो सुनुवाईको मन्त्रालयस्तरीय कार्यविधि तयार	३ लाख	२ वर्ष	कार्यविधि तयार	वन तथा वातावरण मन्त्रालय (योजना अनुगमन तथा समन्वय महाशाखा)	महिला बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक मन्त्रालय, विकास साझेदार, वन तथा वातावरण क्षेत्रका सामुदायिक संजालहरू	
अनुगमन तथा पुनरावलोकन						
लैससास रणनीति तथा कार्ययोजनाको पुनरावलोकन गर्ने ।	आवश्यकता अनुसार	हरेक ३ वर्षमा	लैससास रणनीति तथा कार्ययोजनाको पुनरावलोकन प्रतिवेदन	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	प्रदेश मातहतका उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय	
वन क्षेत्रमा लैङ्गिक राष्ट्रिय मुलप्रवाहीकरण कार्यशाला गोष्ठी	आवश्यकता अनुसार	हरेक ३ वर्षमा	राष्ट्रिय कार्यशाला गोष्ठी तथा गोष्ठीको प्रतिवेदन	वन तथा वातावरण मन्त्रालय र सकोकारवालाहरू	प्रदेश मातहतका उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय	